



**TÜRKİYE’DE TURİZM GELİRLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİ
İNCELENMESİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA ***
*An Empirical Application Of The Relationship Between Tourism Income And Economic
Growth In Turkey*

Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zkaracor@selcuk.edu.tr,
Konya/Türkiye

Öğr. Gör. Sevilay KONYA

Selçuk Üniversitesi, Taşkent Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, sevilaykonya@selcuk.edu.tr,
Konya/Türkiye

Karaçor, Z. & Konya, S. (2017). “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisini İncelenmesi Üzerine
Ampirik Bir Uygulama”, Vol:3, Issue:14; pp:104-116 (ISSN:2149-8598)

ARTICLE INFO

Article History

Makale Geliş Tarihi

Article Arrival Date

30/07/2017

Makale Yayın Kabul Tarihi

The Published Rel. Date

29/08/2017

Anahtar Kelimeler

Turizm Gelirleri, Ekonomik

Büyüme, Nedensellik, Türkiye

Keywords

Tourism Incomes, Economic

Growth, Causality, Turkey

ÖZ

Ülkelerin büyümesinde rol oynayan turizm sektörü, ekonomik sistemin küreselleşmesi, rekabet ortamlarının artması ve pazar şartlarının hızla değişmesi nedeniyle giderek önemi artan bir sektördür. Turizm sektörü, bir ülkenin ekonomik yapısı üzerinde etkileri olan hizmet sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Turizm gelirleri hem istihdam hem de ekonomik büyüme yoluyla bir ülkenin gelişimine katkı sağlar. Bu nedenle ülkeler özellikle turizme önem vererek ekonomik gelişmeyi hızlandırmayı ve kişi başına düşen gelir seviyesini arttırmayı hedeflemektedir. Turizm gelirleri Türkiye’de ekonomik büyümenin temel kaynaklarından bir tanesidir. Bu çalışmada Türkiye’de 1963-2016 yılları arasındaki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilecektir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler birim kök testi (ADF), Granger nedensellik testi ve regresyon analizi kullanılarak araştırılacaktır.

ABSTRACT

Countries in the growth the importance of the tourism sector plays a role of the economic globalization, increased competition and market the system conditions change rapidly due to gradually increasing of the sector. Tourism sector, recognized as one of the service sectors that enable countries to may have some impacts upon general structure of economy. Tourism incomes contributes to the development of the country by encouraging both the employment and the growth. Therefore countries aim to accelerate the economic development and to extend per capita income. Tourism incomes continues to be one of Turkey’s basis sources of growth by especially caring on tourism. This study examines the relationship between tourism incomes and economic growth in Tukey during 1963-2016 period. Relationships between tourism incomes and economic growth, have been analyzed by using unit root test (ADF), granger causality test and regression analysis.

1. GİRİŞ

Turizm, kişilerin gelir elde etmek arzusu taşımadan günlük yaşamlarının monotonluğundan uzaklaşmak, farklı ilişki ve deneyimler yaşamak amacıyla sürekli olarak yaşadıkları yerlerden geçici surelerle ayrılarak yeniden ikamet ettikleri yerlere dönene kadar geçirdikleri sürede gerçekleştirdikleri faaliyetlerin tümü olarak ifade edilebilir (İşler, 2009: 13).

Turizm kavramı zaman içerisinde ekonomik anlamda ifade edilmeye başlanmıştır. 1884 yılında Joheps Stadner tarafından turizm iktisadi bir faaliyet olarak ifade edilmiş ve 1910 yılına gelindiğinde Avusturyalı ekonomist Herman Von Schullar turizmin sadece ekonomik yönünü ele almıştır. Ayrıca Schullar çalışmasında turizmi; başka bir ülkeden şehir veya bölgeden yabancıların gelmesi ve geçici süre kalmaları ile ortaya çıkan hareketin ekonomik yönünü ilgilendiren faaliyetlerin tümü olarak ifade etmiştir (Çelikkıran, 2012: 3).

20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turizm dünya ekonomisinde en hızlı genişleyen ve gelişen sektörlerden biridir. Turizm, çoğu zaman diğer zaman birçok endüstri gibi bölgesel veya ulusal

*Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında Gaziantep’te düzenlenen AL-FARABİ Kongresinde sunulan çalışmanın genişletilerek hazırlanmıştır.

kalkınma için bir araç olarak kullanılmıştır. Turizm sektörü, gelir, iş ve vergi gelirlerinin oluşturulmasında, ödemeler dengesi problemlerinin hafifletilmesinde, bölgesel ve ulusal gelişmelere katkıda bulunmada rol oynayan bir aktör olmuştur (Hepaktan ve Çınar, 2010: 35).

Turizm sektörünün ekonomi açısından bazı özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Şit, 2014: 6-8):

- ✓ Turizm, gizli bir dışsattım (ihracat) endüstrisidir.
- ✓ Turizm sektörü hizmetler sektörünün içinde yer alması nedeniyle, diğer sektörlerle de yakın ilişkidir.
- ✓ Turizmde hammadde genellikle doğal, tarihi ve kültürel değerler olduğu için, hammadde yönünden dışa bağımlılık az olmaktadır.
- ✓ Turizm sektöründe emek-yoğun üretim nedeniyle, istihdam yoğunluğu oldukça yüksektir.
- ✓ Turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler bakımından oldukça büyük bir ihtiyaç olan, döviz girdisi sağlayan ve milletler arasında ortak bir yaşama biçiminin gelişmesine yardımcı olan bir faaliyet olarak kabul edilmektedir.
- ✓ Turizm sektörü, ekonominin diğer sektörlerini doğrudan doğruya etkileyen ve onlarla bütünleşmiş bir üretim biçimidir.
- ✓ Turizmde risk ortamı yüksektir.
- ✓ Turizm sektöründe mal ve hizmetlerin üretildiği anda tüketilme zorunluluğu vardır.
- ✓ Seyahat ve turistik tüketim eğilimlerindeki sürekli değişme, turistik üretime dinamik bir boyut kazandırmaktadır.
- ✓ Turizm sektörü arzında ve turizm talebinde ekonomik davranışlar yanında gelenekler, dünya görüşü, sosyal yapı, moda ve kişisel tüketim özelliği rol oynamaktadır.

Turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Türkiye ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, ekonomik büyümeyi sağladığı gibi ekonomi politikası aracı olarak da kullanılır (Bezirgan, 2008: 10).

Türkiye’de ekonomi politikalarının geniş bir perspektifle tartışılmaya başlandığı 1960’lı yıllar, turizmin öneminin de kavranmaya başladığı yılları ifade etmektedir. Ancak hedefler ve gerçekleşme sonuçlarına göre turizm yatırımlarına ayrılan pay 1980’li yıllara kadar toplam sabit sermaye yatırımlarının %0,7’sini geçememiştir. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu sektörün bugünkü düzeyine ulaşmasında belirleyici rol oynamıştır. Avrupa turizm pastasından %2.5, dünya turizm pastasından %1.8’lik pay alan Türkiye turizmi, özellikle gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde moda ülke konumuna gelmiştir. Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini değerlendirirken uluslararası turizmdeki gelişmeler de dikkate alınmalıdır. Özellikle son yıllar da uluslararası turizm, gerek turist hareketleri gerekse gelirleri açısından büyük bir büyüme göstermiştir (Çımat ve Bahar, 2003: 3).

Türkiye’ye gelen turist sayıları, yurt dışına çıkan vatandaş sayıları, turizm gelirleri (\$ ve %), turizm giderleri (\$ ve %) ve dış yolculuk dengesi olarak ifade edilen temel turizm göstergeleri Tablo 1’de gösterilmiştir. Bu temel göstergeler 1960 yılından günümüze kadar olan süreçte beşer yıllık dönemler halinde ifade edilmiştir. Temel turizm göstergelerinden yola çıkarak Türkiye’nin turizm yapısı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Temel Turizm Göstergeleri

Yıllar	Gelen Turist Sayısı	Yurt Dışına Çıkan Vatandaş Sayısı	Turizm Geliri		Turizm Gideri		Dış Yolculuk Dengesi
			Bin \$	%	Bin %	%	
1960	124 228	28 211	-	-	-	-	-
1965	361 758	186 500	13 758	65,4	24 310	6,3	-10 552
1970	724 784	515 992	51 597	41,1	47 738	13,0	3 859
1975	1 148 611	1 116 216	200 861	3,7	154 954	2,1	45 907
1980	1 057 364	1 324 159	326 654	16,4	114 738	20,7	211 916
1985	2 190 217	1 848 702	1 482 000	76,4	323 600	16,9	1 158 400
1990	5 397 748	2 937 546	3 225 000	26,1	520 000	-8,0	2 705 000
1995	7 747 389	4 045 209	4 957 000	14,7	911 000	5,2	4 045 000
2000	10 428 153	5 279 099	7 636 000	46,8	1 711 000	16,3	5 925 000
2005	21 124 886	8 246 056	20 322 111	14,3	2 870 408	13,6	15 283 097
2010	28 632 204	11 000 817	24 930 996	-0,5	5 874 520	15,4	19 056 476
2015	41 617 530	8 750 851	31 464 777	-8,3	5 698 423	4,2	25 766 354
2016	25 352 213	13 505 247	22 107 439	-29,7	5 049 793	-11,4	17 057 646

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye’de 1960’dan günümüze kadar olan turist sayısını incelediğimizde yıllar itibariyle sürekli bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. 1960 yılında 124 288 olan turist sayısı 2015 yılında 41 617 530 kişiye ulaşmıştır. Yurt dışına çıkan vatandaş sayımıza baktığımızda ise 1960 yılından 2010 yılına kadar artış görülmektedir. 2015 yılında ise 8 750 851 olan yabancı vatandaş sayımız 2010 yılına göre azalma göstermiştir. Türkiye’ye gelen turistlerin ülkemize bıraktıkları turizm gelirlerini değerlendirdiğimizde 1975 yılında 200 861 bin \$ olan turizm gelirinin 2015 yılında 31 464 777 bin \$ olarak gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır. Bin \$ cinsinden turizm giderinin ise yıllar itibariyle sürekli artış gösterdiği Tablo 1’den görülmektedir. Dış yolculuk dengesi 1960 yılında -10 552 olarak gerçekleşirken 2015 yılında 25 766 354 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemize gelen yabancıların milliyetlerine göre dağılımı Tablo 2’de özetlenmektedir.

Tablo 2: Ülkemize Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Dağılımı (2010-2016)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ALMANYA	4 385 263	4 826 315	5 028 745	5 041 323	5 250 036	5 580 792	3 890 074
RUSYA FED.	3 107 043	3 468 214	3 599 925	4 269 306	4 479 049	3 649 003	866 256
İNGİLTERE	2 673 605	2 582 054	2 456 519	2 509 357	2 600 360	2 512 139	1 711 481
İRAN	1 885 097	1 879 304	1 186 343	1 196 801	1 590 664	1 700 385	1 665 160
BULGARİSTAN	1 433 970	1 491 561	1 492 073	1 582 912	1 693 591	1 821 480	1 690 766
GÜRCİSTAN	1 112 193	1 152 661	1 404 882	1 769 447	1 755 289	1 911 832	2 206 266
HOLLANDA	1 073 064	1 222 823	1 273 593	1 312 466	1 303 730	1 232 487	906 336
FRANSA	928 376	1 140 459	1 032 565	1 046 010	1 037 152	847 259	555 151
İTALYA	671 060	752 238	714 041	731 784	697 360	507 897	213 227
YUNANİSTAN	670 297	702 017	669 823	703 168	830 841	755 414	593 150
A.B.D.	642 768	757 143	771 837	785 971	784 917	798 787	459 493
UKRAYNA	568 227	602 404	634 663	756 187	657 051	706 551	1 045 043
BELÇİKA	543 003	585 860	608 071	651 596	660 857	617 406	413 614
AVUSTURYA	500 321	528 966	505 560	518 273	512 339	486 044	310 946
SURİYE	899 494	974 054	730 039	1 252 826	1 176 490	847 275	291 754
DİĞER	7 538 423	8 790 003	9 674 153	10 782 671	11 808 174	12 269 881	8 533 496
TOPLAM	28 632 204	31 456 076	31 782 832	34 910 098	36 837 900	36 244 632	25 352 213

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Tablo 2’ye göre Türkiye’ye en fazla turist Almanya’dan gelmektedir. Almanya’yı sırasıyla Rusya Federasyonu, İngiltere, İran ve Bulgaristan izlemektedir. Son yıllarda Türkiye’de Ortadoğu’dan gelen turist sayısında artış olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en büyük kanıtı Türkiye’ye en çok turist gönderen on beş ülke içerisinde İran ve Suriye’nin olmasıdır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hem gelişmekte olan ülkeler açısından hem de gelişmiş ülkeler açısından turizm gelirleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişki hem teorik hem de ampirik literatürde geçerliliğini korumaktadır. Bu

sebeplerle turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişki ekonomi alanında pek çok kez araştırma konusu olmuştur. Bununla birlikte çalışmalarda daha çok turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Modeste (1995), çalışmasında dört Karayip ülkesini (Barbados, Antigua, Barbuda ve Anguilla) ele alarak regresyon analizi yapmıştır. Çalışmanın sonucunda ise turizm sektöründeki büyüme oranının milli gelir büyüme oranı üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.

Balaguer ve Cantavella-Jorda (2000), İspanya ülkesine VAR analizi ve Granger nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışma sonucunda ise uzun dönemde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Katırcioğlu ve Öztürk (2001), çalışmalarında KKTC'nin 1973-1999 dönemini ele almışlardır. KKTC'ye gelen toplam turist sayıları, turizm alanında yapılan (milyon ABD doları cinsinden) yatırımlar ve net turizm gelirlerini açıklayıcı değişkenler çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturmaktadır. GSMH ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmalarında turizm göstergeleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki regresyon analizi ve Granger nedensellik testi ile tespit edilmiştir. Çalışmanın regresyon analizi sonuçlarına göre, turizm sektörü göstergelerinin ekonomik büyümeye olan etkilerinin pozitif ve anlamlı olduğunu ifade etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise, turizm sektöründen ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edememiş tersine ekonomik büyümeden turizm sektörüne doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ifade etmişlerdir.

Brau, Lanza ve Pigliaru (2003), 1980-1995 dönemindeki verileri kullanmışlardır. Çalışmanın kapsamı 143 ülkeli bir modelde 14 turizm ülkesi oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik büyüme performanslarının diğer ülkelere farklı olup olmadığı incelemişlerdir. Yatay kesit regresyon analizi uygulamışlar ve çalışmanın sonucunda turizm ülkelerinin diğer alt grup ülkelere göre (OECD, Petrol İhracatçısı, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Küçük Ülkeler) daha hızlı büyüdüğünü bulmuşlardır. Yani turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin olumlu olduğunu belirtmişlerdir.

Dritsakis (2004), çalışmasında Yunanistan'ı ele almış eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Kırbaş Kasman ve Kasman (2004), Türkiye'de 1963-2002 dönemi için ekonomik büyüme (GSYİH) ve turizm gelirleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Johansen eş bütünleşme testi ve Pesaran, Shin ve Smith sınır eş bütünleşme testi uygulamışlardır. Eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre ise turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir tane uzun dönemli ilişki tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise, turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi tek taraflı olarak etkilediğini bulmuşlardır.

Martin, Morales ve Scarpa (2004), çalışmalarında 1985-1995 döneminde Latin Amerika ülkelerinin turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında ampirik yöntem olarak dinamik panel analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre ise turizm gelirlerinin ekonomik büyüme için önemli olduğunu bulmuşlardır.

Yıldırım ve Öcal (2004), Türkiye'nin 1962-2002 dönemine ait turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerine VAR analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki tespit edememişler fakat uzun dönemde iki değişken arasında bir ilişkinin varlığını ifade etmişlerdir.

Uysal, Erdoğan ve Mucuk (2004), çalışmalarında Türkiye'nin 1992-2003 dönemi turizm gelirleri ile ekonomik büyüme (GSMH) verilerini ele almışlardır. Analizlerinde birim kök testi (ADF), Granger nedensellik testi ve regresyon analizi kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda iki değişken arasında bir ilişkinin bulunduğu ve turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Oh (2005), Kore ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler Engle-Granger'in iki aşamalı yaklaşımı ve VAR analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişkinin olmadığını ve ekonomik büyüme ile turizm arasında tek taraflı bir nedenselliğin olduğunu bulmuştur.

Gündüz ve Hatemi-J (2005), Türkiye’de turizm ile GSYİH arasındaki ilişkiyi 1963 -2000 dönemini ele alarak incelemiştir. Çalışmada nedensellik testleri kullanılmış ve turizmden ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik olduğunu bulmuştur.

Sequeira ve Campos (2005), çalışmalarında Avustralya dışında adalar, küçük ülkeler, zengin ülkeler, fakir ülkeler, Afrika ülkeleri, Asya ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri ve Avrupa ülkelerini ele almış, panel analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır.

Skerrit ve Hurbers (2005), çalışmalarında çalışanların kişi başına düşen sermaye stoklarını, kişi başına GSYH ve turizm çıktıları verilerini ele almışlardır. Otuz yedi gelişmekte olan ülkeye ampirik analiz uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise bu gelişmekte olan ülkelerde uluslararası turizmin ekonomik gelişme üzerinde etkisinin olumlu olduğunu bulmuşlardır.

Bahar (2006), Türkiye’yi ele alarak VAR analizi uygulamıştır. 1963-2004 yılları arasındaki turizm gelirleri ile GSMH verilerini ele almıştır. Çalışmanın sonucunda turizmin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olumlu olduğunu ve iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.

Çil Yavuz (2006), Türkiye’de 1992:Q1-2004:Q4 dönemindeki turizm gelirlerindeki artışın ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmasında hem ADF birim kök testi hem de Zivot ve Andrews birim kök testi uygulamıştır. Çalışmanın sonucuna göre ise turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmiştir.

Gökovalı ve Bahar (2006), çalışmasında 1980-2002 yılları arasındaki verileri ele alarak Akdeniz ülkesi için uygulamışlardır. Çalışmalarında panel veri analizi uygulamış ve sonuçta ise turizmin ekonomik büyümeye olumlu katkısı olduğunu belirtmişlerdir.

Jimenez (2006), İspanya ve İtalya’nın 1990-2000 dönemini ele almışlardır. Değişken olarak yatırım oranı, nüfusun büyüme oranı, beşeri sermaye, hükümet harcamaları ve kişi başına düşen GSYH verilerini ele almıştır. Dinamik panel veri analizi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Kim, Chen ve Jang (2006), çalışmalarında Tayvan’ı ele almışlardır. Çalışmasında granger nedensellik testi ile VAR analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm genişlemesi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu bulmuştur.

Özdemir ve Öksüzler (2006), çalışmalarında Türkiye’de 1963-2003 dönemine ait turizm gelirleri, GSMH ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmalarında hata doğrulama modeli ve nedensellik analizi uygulamışlardır. Sonuçta ise hem kısa hem de uzun dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Figini ve Vici (2007), yüz elliden daha fazla ülkede 1980 ve 2005 yılları arasında turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu ülkelere regresyon analizi uygulamış ve çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edememişlerdir.

Khalil, Kakar ve Waliullah (2007), çalışmalarında Pakistan’ı ele alarak Granger nedensellik testi uygulamışlar ve çalışmanın sonucunda turist gelirleri ile GSYH arasında bir ilişkinin mevcut olduğunu bulmuşlardır.

Merva ve Payne (2007), Hırvatistan’ın 1994:1-2004:4 verilerini ele almışlardır. Çalışmalarında ARDL yaklaşımını kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda ise uzun dönemde turizm talebinin pozitif ve yüksek esnekliğe sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Aslan (2008), Türkiye’nin 1992:1-2007:2 döneminde reel gayrisafi mili hasıla, uluslararası turizm geliri, reel döviz kuru ve sermaye birikimi verilerini ele alarak Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda turizmin ekonomik büyümeyi desteklediğini bulmuştur.

Brida, Carrera ve Risso (2008), Meksika ekonomisinin turizm harcamaları, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme verilerini çeyrek dönemler halinde ele almışlardır. Çalışmanın sonucunda ise uluslararası turizm harcamalarının Meksika’nın ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.

Çetintaş ve Bektaş (2008), çalışmalarında 1964-2006 döneminde Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki tespit edememişler fakat uzun dönemde turizmin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında turizm gelirlerini ekonomik büyümenin nedeni olarak ifade etmişlerdir.

Kızılgöl ve Erbaykal (2008), Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmalarında 1992:01-2006:02 dönemini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Lee ve Chang (2008), çalışmalarında 23 OECD ülkesi ve 32 OECD dışı ülkesinin 1990-2002 dönemini incelemişlerdir. Çalışmalarına dinamik veri analizi uygulamış ve sonucunda OECD ülkelerinde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı nedensellik, OECD dışı ülkelere ise turizm ile ekonomik büyümeye doğru çift taraflı nedensellik tespit etmişlerdir.

Proença ve Soukiazis (2008), Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya’nın 1990-2004 dönemindeki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerini ele alarak panel analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda bu dört ülkedeki turizmin yaşam standartlarını yükselttiğini ifade etmişlerdir.

Akan ve Işık (2009), Türkiye’de 1970-2007 dönemi için Philips ve Peron, eş bütünleşme ve nedensellik analizleri uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise yabancı ziyaretçi harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde bir etki ortaya çıkmış ve yabancı ziyaretçi harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Chen ve Chiou-Wei (2009), yaptıkları çalışmalarında Tayvan ve Güney Kore’nin 1975:Q1-2007:Q1 dönemini ele almışlardır. Çalışmalarında VAR ve Granger nedensellik analizi uygulamışlardır. Hem Tayvan hem de Güney Kore’de turizmin ekonomik büyümeye yol açtığını ifade etmişlerdir.

Fayissa, Nsiah ve Tadesse (2009), çalışmalarında on yedi Latin Amerika ülkesini ele alarak 1995-2004 yılları arasındaki verileri incelemişlerdir. Panel veri analizi yapmışlar ve sonuçta ise uluslararası turist harcamalarındaki artışın GSMH’da artışa neden olacağını ifade etmişlerdir.

Katırcıoğlu (2009), çalışmasında Kıbrıs’ı ele almıştır. Turizm, ticaret ve gelir büyümesi arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Granger nedensellik ve kontegrasyon testi uygulamıştır. Çalışma 1960-2005 dönemini kapsamakta olup, sonuçta ticaret, turizm ve gelir büyümesi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Tang ve Jang (2009), yaptıkları çalışmada ABD’nin 1981-2005 yılları arasındaki havayolu, gazino, otel, restoran sektörleri ve GSYH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında VAR modeli ve kointegrasyon testi uygulamışlardır. Sonuçta ise ABD’de turizm ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Aykaç Alp (2010), Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi T-VAR ile test etmiştir. Çalışmasında 1998:01-2009:12 dönemine ait aylık veriler kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit etmiştir.

Bahar ve Bozkurt (2010), çalışmalarında Türkiye’nin de içinde bulunduğu 21 ülkenin 1980-2005 dönemini ele alarak panel veri analizi uygulamışlardır. Sonuçta ise bu ülkelere turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Hepaktan ve Çınar (2010), Türkiye’nin net turizm gelirleri ve yabancı turist sayısı değişkenlerinin büyüme ve dış ticaret bilançosu değişkenleri üzerindeki nedensellik analizi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmalarında 1980-2008 yılları arasındaki verilerini kullanmışlar ve turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığını sonucuna ulaşmışlardır.

Işık (2010), Türkiye’nin 1980-2008 yılları arasındaki yabancı ziyaretçi harcamaları ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmasında ADF, Eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi yapmıştır. Çalışmanın sonucunda yabancı ziyaretçileri ile turizm gelirleri arasında uzun dönemde karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Gautam (2011), çalışmasında Nepal’in 1974/75 ve 2009/10 dönemini ele alarak turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinden

ekonomik büyümeyle doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişler ve uzun dönemde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığını ifade etmişlerdir.

Samimi, Sadeghi ve Sadeghi (2011), gelişmekte olan ülkelerin 1995-2009 dönemindeki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerini ele alarak VAR analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki ve iki değişken arasında çift yönlü ilişki tespit etmişlerdir.

Çağlayan, Şak ve Karymshakov (2012), 11 farklı ülke grubunun 1995-2008 dönemindeki turizm gelirleri ve GSYH verilerini ele alarak panel Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Bu ülkeleri Amerika (30 ülke), Asya (34 ülke), Avrupa (37 ülke), Batı Asya (13 ülke), Güney Asya (6 ülke), Merkezi Asya (5 ülke), Latin Amerika ve Karayipler (28 ülke), Okyanusya (7 ülke), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (11 ülke), Sahra Altı Afrika (24 ülke) ve dünya (135 ülke) oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre Avrupa ülkelerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki bulmuşlardır.

Kara, Çömlekçi ve Kaya (2012), Türkiye'nin 1992-2011 dönemindeki turizm gelirleri, ekonomik büyüme, cari işlemler dengesi, döviz kuru verilerini ele alarak VAR analizi ve Granger nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise ekonomik büyümeden turizme tek yönlü, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru çift yönlü ve döviz kurundan turizm gelirlerine tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlemişlerdir.

Lashkarizadeh, Keshmir, Gashti ve Shahrivar (2012), çalışmalarında İran'ın 1980-2009 yıllarını ele alarak VAR ve Granger nedensellik analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Liangju, Huihui ve Wanlian (2012), çalışmalarında Çin'in 1984-2009 dönemindeki turizm ve ekonomik büyüme verilerini ele alıp, koentegrasyon analizi ve Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı ve ekonomik büyüme ile turizm arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Mello-Sampayo ve Sousa-Vale (2012), Avrupa ülkelerinin 1988-2010 döneminde turist başına turizm harcamaları ve ekonomik büyüme verilerini ele almış olup panel eş bütünleşme testi uygulamışlardır. Sonuçta ise Güney Avrupa ülkelerinden daha çok Kuzey Avrupa ülkelerinde turizmin ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır.

Srinivasan, P.K. ve Ganesh (2012), Sri Lanka'nın 1969-2009 dönemindeki büyüme ve turizm verilerini kullanarak, ARDL yaklaşımı ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda çalışmanın sonucunda turizmin hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir.

Yamak, Tanrıöver ve Güneysu (2012), çalışmalarında Türkiye'nin 1968-2006 dönemindeki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerini ele almıştır. Eş bütünleşme ve nedensellik testi uyguladıkları çalışmanın sonucunda turist başına düşen reel turizm gelirleri ile reel GSMH arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir.

Ageli (2013), Suudi Arabistan'ın 1970-2012 dönemindeki turizm harcamaları ve petrolsüz büyüme verilerini ele alarak birim kök testi, koentegrasyon testi, Granger nedensellik testi ve hata düzeltme modeli uygulamışlardır. İki değişken arasında uzun dönemde pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca turizm harcamaları ve petrolsüz büyüme arasında iki taraflı nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Çoban ve Özcan (2013), Türkiye'nin 1963-2010 yılları arasındaki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme verilerine eşbütünleşme ve nedensellik yöntemi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda kısa dönemde bir ilişki tespit edememişler fakat uzun dönemde bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu da ifade etmişlerdir.

Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), 1970-2011 dönemine ait turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ve ekonomik büyüme verilerine eş bütünleşme testi ve hata düzeltme modeli uygulamışlardır. Sonuçta turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Kamacı ve Oğan (2014), çalışmalarında Türk Cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Makedonya ve Türkiye) 1995-2011 yılları arasındaki verilerini ele alarak turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel analizi yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre ise bu ülkelerde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Tuğcu (2014), çalışmasında Akdeniz'de bulunan Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinin 1998-2011 dönemindeki verilerini ele alarak panel granger nedensellik testi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülke gruplarına göre şekillendiği ifade edilmektedir. Avrupa ülkelerinde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkinin daha iyi durumda olduğunu ifade etmiştir.

Durgun Kaygısız (2015), Türkiye'de 2003Q1-2013Q4 yıllarındaki net turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmasında VAR analizi ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Çalışmanın sonucunda net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Kanca (2015), Türkiye'nin 1980-2013 verilerini ele almış, çalışmanın sonucunda ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Özcan (2015), çalışmasında Türkiye'nin 1963-2010 yılları arasındaki turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini simetrik nedensellik yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğunu ifade etmiştir.

3. VERİ SETİ VE EKONOMİK YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analizlerde 1963-2014 dönemine ait yıllık seriler kullanılmıştır. Değişken olarak turizm geliri (TG) ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP) seçilmiştir. Her iki serinin de çok büyük rakamsal değerlere sahip olmaları nedeniyle öncelikli olarak logaritmaları alınmıştır.

Çalışmada serilerin durağan olup olmadıkları hem ADF birim kök testi hem de PP birim kök testi ile sınımlanmıştır. Birinci dereceden durağan olduğu anlaşılan serilere Engle-Granger Koentegrasyon ve Johansen - Juselius Koentegrasyon testleri uygulanmıştır. En sonda ise Granger nedensellik testi ile nedenselliğin yönü belirlenmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada turizm gelirleri ile Gayrisafi Yurt İçi Hasıla arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmak amacıyla, öncelikle değişkenlere ait serilerin durağan olup olmadığına bakılmıştır. ADF ve PP durağanlık sınavından elde edilen sonuçlar ise sırasıyla Tablo-3 ve Tablo-4'de verilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli (t değeri)	P	Sabitli Trendli (t değeri)	P	Sabitsiz Trendli (t değeri)	P
GDP	-7.183119	0.0000	-7.140683	0.0000	-6,189086	0.0018
TG	-5.894757	0.0000	-6.275677	0.0000	-4.460534	0.0000

Tablo 4: PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli (t değeri)	P	Sabitli Trendli (t değeri)	P	Sabitsiz Trendli (t değeri)	P
GDP	-7.183169	0.0000	-7.140757	0.0000	-6.313601	0.0000
TG	-5.894757	0.0000	-6.979741	0.0000	-4.430379	0.0000

ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre seriler birinci farkında durağandır ($p < 0.05$). Yani, GDP ve TG serilerinin her ikisi için yapılan birim kök (unit root) sonuçlarının I(1) seviyesinde, durağan oldukları görülmektedir.

Birim kök içermediğine karar verilen değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi sınamak amacıyla, Engle-Granger (1987) ve Johansen-Juselius (1990) koentegrasyon yöntemi sınımlanmıştır. Çalışmada öncelikle Engle-Granger koentegrasyon analizi kullanılmıştır. Serilere Engle-Granger koentegrasyon analizinin uygulanabilmesi için, serilerin en az birinci farkında durağan olmaları gerekmektedir. Bu çalışmadaki seriler birinci dereceden durağan olduğu için Engle-Granger koentegrasyon analizi

yapmaya uygundur. Engle-Granger koentegrasyon sonuçları, sabitli ve sabitli-trendli ve sabitsiz-trendli modeller kapsamında Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo 5: Engle-Granger Koentegrasyon Sonuçları

Denklem	Modeller	t-istatistiği	p
GDP=f(TG)	Sabitli	-7.147165	0.0000
	Sabitli Trendli	-7.094887	0.0000
	Sabitsiz Trendli	-7.219101	0.0000

Hata terimleri tüm modeller için $p=0.000<0,05$ olduğu için seri durağandır. Sonuç olarak GDP ve turizm değişkenleri eş bütünleşiktir. Yani, uzun dönemde bu değişkenler birlikte dengeye gelmektedirler.

Çalışmada kullanılan ikinci koentegrasyon(eş bütünleşme) analizi Johansen-Juselius (JJ) koentegrasyon yöntemidir. Bu yöntem özdeğer ve özvektörlere dayanan bir testtir. Tablo 6'da VAR modeli için SC, FPE, AIC ve HQ kriterleri 1 gecikme uzunluğunu vermektedir. Optimal gecikme seviyesi için dört kriterin de 1 gecikmeye işaret etmesi nedeniyle analizde gecikme seviyesinin 1 olmasına karar verilmiştir. Johansen-Juselius (JJ) koentegrasyon yönteminden elde edilen sonuçlar Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo 6: Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-120.4103	NA	0.458712	4.896411	4.972892	4.925535
1	36.82121	295.5952	0.000999*	-1.232848*	-1.003405*	-1.145475*
2	38.83289	3.621030	0.001083	-1.153316	-0.770911	-1.007694
3	44.54216	9.819942*	0.001014	-1.221686	-0.686320	-1.017816
4	46.98624	4.008286	0.001084	-1.159449	-0.471121	-0.897330

*1., Kriterler tarafından belirlenen gecikme seviyesini göstermektedir.

2. Yıllık seriler kullanıldığından dolayı gecikme uzunluğu 4'ten başlatılmıştır.

Tablo 7: Johansen - Juselius Koentegrasyon Test Sonuçları

Değişkenler	H ₀	Özdeğer İst.	İz İst.	%5	p	H ₀	Max-Özdeğer İst.	%5	p
KBMG-TG	r=0 r _≤ 1	0.426378	35.46725	20.26184	0.0002*	r=0 r _≤ 1	28.90080	15.89210	0.0003*
	r=0 r _≤ 1	0.118630	6.566451	9.164546	0.1513	r=0 r _≤ 1	6.566451	9.164546	0.1513

H₀ :Koentegrasyon yoktur (r=0).

H₁ :Koentegrasyon vardır (r_≤1).

$p<0.05$ olduğu durumlarda Ho red edilir. $p=0.0002<0.05$ ve $p=0.0003<0.05$ olduğu için iki tane koentegrasyon vardır. Yani, değişkenler arasında eş bütünleşme vardır. Değişkenler uzun dönemde dengeye gelmektedirler.

Yukarıdaki JJ yöntemiyle elde edilen normalize edilmiş eşbütünleşme vektörü sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü

GDP	TURIZM_GELİRLERİ	C
1.000000	-0.283652 (0.03862)	-4.381566 (0.57884)

Not: Parantez içindeki değerler standart hatayı göstermektedir.

Tablo 8'de özetlenen normalize edilmiş bütünleşme vektörü, aşağıdaki eşitlik yardımıyla gösterilmiştir.

$$GDP = -4.381566 - 0.50054 * TG$$

Turizm gelirindeki 1 birim artış GDP'de yaklaşık 0.5 birimlik bir azalışa neden olmaktadır. Değişkenler arası ilişkinin nedenselliğinin yönünü istatistiksel açıdan belirlemek için Granger nedensellik ilişkisi kullanılır.

Tablo 9: Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	p
GDP	9.093376	2	0.0106
TG	2.911562	2	0.2332

GDP ve TG için yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre; $p=0.0106 < 0.05$ olduğu için Turizm gelirleri, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın nedenidir fakat $p=0.2332 > 0.05$ olduğu için Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Turizm Gelirlerinin nedeni değildir. Kısacası bu iki değişken arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

5. SONUÇ

Turizm sektörü günümüzde en çok gelişme gösteren sosyal bir olaydır. Turizmin gelişmesi bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir. Bu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler Engle Granger ve Johansen Juselius koentegrasyon (eş bütünleşme) yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. İki değişken arasındaki nedenselliğin yönü ortaya konmaya çalışılmıştır. Hem Engle Granger hem de Johansen Juselius eş bütünleşme yöntemlerine kısa dönemde herhangi bir ilişki görülmemiştir. Ancak her iki yöntemde göre uzun dönemde turizmin ekonomik büyümeye göre etkilediğini göstermektedir. Bulgulara göre incelenen dönem içerisinde turizm gelirlerindeki % 1'lik bir artışın, ekonomik büyümede yaklaşık % 0,50'lik bir azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Bağımlı değişken olarak turizm gelirini belirlediğimiz denklemde GDP'nin turizm gelirlerinin nedeni olmadığı tespit edilmiştir. Ancak çalışmamızın temelini oluşturan bağımlı değişkenin GDP olarak ifade edildiği modelde turizm gelirlerinin GDP'nin nedeni olduğu belirlenmiştir. Yani turizm gelirleri ekonomik büyümenin nedeni iken ekonomik büyüme turizm gelirlerinin nedeni değildir. Tek taraflı nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Kırbaş Kasman ve Kasman (2004) tarafından 1963-2002 dönemi yıllık verileri kullanılarak çalışmada nedensellik testleri sonucunda turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi tek taraflı olarak etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca turizm yönlü büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma açısından ele alındığında yaptığımız çalışmanın doğru modellendiğini göstermektedir. Gündüz ve Hatemi-J (2005), 1963 -2000 dönemi yıllık verilerini ele almış ve sonuçta turizmden ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik olduğunu bulmuştur. Durgun Kaygısız (2015), Türkiye'de 2003Q1-2013Q4 yılları arasındaki çeyrek dönem verilerini kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda net turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Kanca (2015), 1980-2013 yıllık verilerini ele almış, çalışmanın sonucunda ise ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Özcan (2015), 1963-2010 dönemi yıllık verilerini simetrik nedensellik yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu sonuçlara göre Türkiye'de turizm sektörü önemli büyüme kaynaklarından biridir.

Turizm sektörü günümüzde en çok gelişme gösteren sosyal bir olaydır. Turizmin gelişmesi bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini etkilemektedir. Turizm faaliyetleri ekonomik büyümenin temelidir. Bu nedenle devletler turizm gelirlerini arttırmalıdır. Bu doğrultuda turizm sektörünün gelişiminin sağlayacak politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Turizm sektörü için gerekli teşvikler sağlanmalıdır. Turizm gelirlerini artırmak için alternatif turizm tipleri canlandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ageli, M. M. (2013), Tourism Economics in Saudi Arabia: PP-VAR Approach, Asian Journal of Business and Management, 1(1), 21-27.
- Akan, Y. ve Işık C. (2009), Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970-2007). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 20(2), 197-203.
- Aslan, A. (2008), Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 1-11.
- Aykaç Alp, E. (2010), Türkiye' de Turizm Gelirleri ile Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28, 13-22.
- Bahar, O. (2006), Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı, Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 13(2), 137-150.

- Bahar, O. ve Kurtuluş, B. (2010), Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balaguer, J. ve Cantavella-Jordá, M. (2002), Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case, *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Bezirgan, M. (2008), Türk Turizmde İtici Bir Güç Olarak İç Turizm ve Altınoluk Yöresinde İç Turizme Katılanlara Yönelik Bir Uygulama, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7(Ocak), 91-105.
- Brau, R., Lanza, A., ve Pigliaru, F. (2003), How Fast are the Tourism Countries Growing? The Cross-Country Evidence, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.485.8415&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 28 Mart 2017).
- Brida, J. G.,Risso, W.A. ve Carrera, E.J.S. (2008). A Long-Run Equilibrium Demand Function: The Mexican Tourism, *TOURISMOS: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 3(1), 66-82.
- Chen, C. & Chiou-Wei, S.Z.(2009), Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea, *Tourism Management*, 30, 812-818.
- Çağlayan, E., Şak, N., ve Karymshakov, K. (2012), Relationship between Tourism and Economic Growth: A Granger Causality Panel Data Approach, *Asian Economic and Financial Review*. 5(2),518-529.
- Çelikkıran, S. (2012), Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Niğde.
- Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008), Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1),1-8.
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2003(6), 1-18.
- Çil Yavuz, N. (2006), Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Çoban, O. ve Özcan, C.C. (2013), Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dritsakis, N. (2004), Tourism As A Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation For Greece Using Causality Analysis, *Tourism Economics*, 10, 305-316.
- Durgun Kaygısız, A. (2015), Net Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisi: VAR Model-Granger Nedensellik Analizi, *Uluslararası Antalya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 155-164.
- Fayissa, B., Nsiah, C. ve Tadesse, B. (2009), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries (LAC): Further Empirical Evidence, *Department of Economics and Finance Working Paper Series*.
- Figini, P. ve Vici, L. (2007), Tourism and Growth in A Cross-Section of Countries, *The Rimini Centre for Economic Analysis*, http://www.rcfea.org/RePEc/pdf/wp01_09.pdf adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 29 Mart 2017).
- Gautam, B. P. (2011), Tourism and Economic Growth in Nepal, *NRB Economic Review*, 23(2), 18-30.
- Gökovalı, U. ve Bahar, O. (2006), Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach, *Anatolia An International Journal of Tourism And Hospitality Research*, 17(2), 155-168.
- Gündüz, L. ve Hatemi-j, A. (2005), Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey, *Applied Economics*, 12(8), 499-504.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, *Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, 8(2), 135-154.
- İşık, C. (2010), Türkiye’de Yabancı Ziyaretçi Harcaması ve Turizm Gelirleri İlişkisi: Bir Eş-bütünleşme Analizi (1970-2008), *Sosyo-ekonomi*, Temmuz-Aralık(2), 115-128.
- İşler, Ö. (2009), Türkiye’de Turizm ve Havayolu Analizi, *Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

- Jimenez, S.C. (2006), Tourism and Economic Growth at Regional Level: The Cases of Spain and Italy, 46th Congress of the European Regional Science Association, <http://www.rcfea.org/papers/WS1/Cortes%20Jimenez.pdf> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01 Mart 2016).
- Kamacı, A. ve Oğan, Y. (2014), Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüm Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, S.Sarı, A.H. Gencer,İ.Sözen(Ed.) International Conference On Eurasian Economies 2014 içinde (s. 1007-1012), Makedonya-Üsküp: Beykent Üniversitesi ve SS.Cyril Methodius Üniversitesi.
- Kanca, O.C. (2015), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013), Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(Aralık), 1-14.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012), Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011), Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1), 75-100.
- Katırcıoğlu, S.ve Öztürk, İ. (2001), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Turizm Sektörünün Yeri ve Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi, Journal of International Tourism Research, 47-58.
- Katırcıoğlu, S. (2009), Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus, Applied Economics, 41(21), 2741-2750.
- Khalil, S., Kakar, M. K. ve Waliullah (2007), Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy, The Pakistan Development Review, 46(4), 985-995.
- Kim, H.J.,Chen M.H. ve Jang S.C.S. (2005), Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan, Tourism Management, 27(5), 1-9.
- Kırbaş Kasman, S. ve Kasman, A. (2004), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 220, 122-131.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008), Türkiye'de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 13(2), 351-360.
- Lashkarizadeh, M., Keshmir, Z., Gashti, H.P. ve Shahrivar, R. B. (2012), Evaluation of the Relations-hip between Tourism Industry and Economic Growth in Iran, Asian Journal of Business and Management Sciences, 1(9), 88-97.
- Lee, C.C. ve Chang, C.P. (2008), Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels, Tourism Management, 29, 180-192
- Liangju, W., Huihui, Z. ve Wanlian, LI., (2012), Analysis of Causality between Tourism and Economic Growth Based on Computational Econometrics, Journal of Computers, 7(9), 2152-2159.
- Martin, J.L., Morales, N.M. ve Scarpa, R. (2004), Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: a Panel Data Approach, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=504482 adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2017).
- Mello-Sampayo, F. ve Sousa-Vale, S. (2012), Tourism and Growth in European Countries: An Application of Likelihood-Based Panel Cointegration, School of Economics and Management, Technical University of Lisbon, Working Paper 17, <http://pascal.iseg.utl.pt/~depeco/wp/wp172012.pdf> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 1 Mart 2017).
- Mervar, A. ve Payne, J. (2007), Analysis of Foreign Tourism Demand for Croatian Destinations: Long-Run Elasticity Estimates, Tourism Economics, 13, 407-420.
- Modeste, N.C. (1995), The Impact of Growth in the Tourism Sector on Economic Development: the Experience of Selected Caribbean Countries. *Economia Internazionale*, 48, 375-385.
- Oh, C.O. (2005), The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy, *Tourism Management*, 26, 39-44.
- Özcan, C.C. (2015), Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 46(Temmuz-Aralık), 177-199.
- Özdemir, A. R. ve Öksüzler, O. (2006), Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(16), 107-126.

- Proença, S. ve Soukiazis, E. (2008), Tourism as an Economic Growth Factor: A Case Study for Southern European Countries, *Tourism Economics*, 14(4), 791-806.
- Samimi, A. J., Sadeghi, S. ve Sadeghi, S. (2011), Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Sequeira, T. ve Campos, C. (2005), International Tourism and Economic Growth, *Natural Resources Management*, 14, 1-25.
- Skerritt, D. ve Huybers, T. (2005), The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis, *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 10(1), 23-43.
- Srinivasan, P., Santhosh, P.K. ve Ganesh, L. (2012), Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: An ARDL Bo-unds Testing Approach, *The Romanian Economic Journal*, 45(September), 211-226.
- Şit, M. (2014), Türkiye’de Turizm Sektörünün Performansına Etki Eden Faktörlerin Ampirik Analizi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Malatya.
- Tang, C.H. ve Jang, S.S. (2009), The Tourism–Economy Causality in the United States: A Sub-Industry Level Examination, *Tourism Management*, 30: 553–558.
- Tuğcu, C. T. (2014), Tourism and Economic Growth Nexus Revisi-ted: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region, *Tourism Management*, 42, 207-212.
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2013), http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160 adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2017).
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2015), <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21530> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2017).
- TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 (Erişim Tarihi: 03 Mart 2017).
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004), Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003), *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8, 163-170.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012), Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey , *Ekonomik Yaklaşım*, 15, 131-141.